

Т. А. Космеда, О. П. Прасол

Університет імені Адама Міцкевича в Познані (Польща);
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

«ПОЛІТИЧНИЙ» ФРАЗЕОЛОГІЗМ У МОВНІЙ СВІДОМОСТІ ГАЛИЧАН І ПОЛЯКІВ: ПРОБЛЕМА ТРАКТУВАННЯ

Висвітлено питання щодо специфіки фразеологічної картини світу галичан, лінгвокультура яких становить особливу субкультуру українців. Досліджено «політичний» фразеологізм-полонізм *від моря до моря* (*od morza do morza*), що репрезентує в мовній свідомості галичан і поляків аксіологічно полярні смисли, зумовлені своєрідністю ментальності поляків і галичан, яку мотивовано історією, відповідною політичною ситуацією, тобто соціолінгвістичними чинниками, що вплинули на формування семантики і прагматики названого фразеологізму.

Ключові слова: аксіологічні смисли, ментальність, мовна свідомість, прагматика, семантика, соціолінгвістичні чинники, субкультура, фразеологічна картина світу.

Космеда Т. А., Університет імени Адама Мицкевича в Познані (Польща), Прасол О. П., Харьковський національний педагогічний університет імени Г. С. Сковороди. «**ПОЛИТИЧЕСКИЙ**» ФРАЗЕОЛОГИЗМ В ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ ГАЛИЧАН И ПОЛЯКОВ: ПРОБЛЕМА ТРАКТОВАНИЯ

Освещен вопрос, касающийся специфики фразеологической картины мира галичан, лингвокультура которых составляет особую субкультуру украинцев. Исследован «политический» фразеологизм-полонизм *от моря до моря* (*od morza do morza*), представляющий в языковом сознании галичан и поляков аксиологически полярные смыслы, обусловленные своеобразием ментальности поляков и галичан, что мотивировано историей, соответствующей политической ситуацией, т. е. социолингвистическими предпосылками, оказывающими влияние на формирование семантики и прагматики названного фразеологизма.

Ключевые слова: аксиологические смыслы, ментальность, языковое сознание, прагматика, семантика, социолингвистические предпосылки, субкультура, фразеологическая картина мира.

Kosmeda T. A., Poznan Adam Mitskevych University, Poznan (Poland), Prasol O. P., Kharkiv H. S. Skovoroda National Pedagogical University. «**POLITICAL**» PHRASEOLOGICAL UNIT IN THE LANGUAGE CONSCIOUSNESS OF HALYCHYNA INHABITANTS AND THE POLES

The article highlights the problem concerning the peculiarity of phraseological world image of Halychyna inhabitants, whose linguistic culture constitutes a specific subculture of the Ukrainians. The Polish political phraseological unit: *from the sea to the sea* (*od morza do morza*) has been investigated, that represents axiologically polar senses in the linguistic consciousness of Halychyna inhabitants and the Poles caused by their specific mentality which was historically motivated and was peculiar to a certain political situation, in particular socio-linguistic factors that influenced the formation of semantics and pragmatics of the mentioned above phraseological unit.

Key words: axiological senses, mentality, linguistic consciousness, pragmatics, semantics, sociolinguistic factors, subculture, phraseological world image.

Постановка проблеми та її актуальність. Фразеологізми, як відомо, відіграють велику роль у творенні мовної картини світу, оскільки є її складником, що виражається в наявності фразеологічної (паремійної) картини світу, яка відповідно репрезентується на шкалі оцінки, оскільки за допомогою фразеологізмів світ окреслюється аксіологічно, з огляду на чинність категорії оцінки – позитивно чи негативно.

На репрезентацію того чи іншого типу оцінки, без сумніву, впливають соціолінгвістичні чинники, а фіксуючись у фразеологічній картині світу, вони відтворюють мовну свідомість відповідної лінгвокультури. При цьому відбувається процес запозичення й можна простежити деякі відмінності у сприйнятті одного й того самого фразеологізму – його семантики і насамперед прагматики, що може бути мотивовано різною ментальністю, соціолінгвістичними чинниками, психологією сприйняття дійсності, моральним імперативом, що відповідно фіксується в концептуальній картині світу.

Ступінь вивченості проблеми. Фразеологічну картину світу різних лінгвокультур в аксіологічному аспекті з огляду на врахування впливу соціолінгвістичних, ментальних, психологічних чинників досліджували наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. насамперед такі відомі мовознавці, як Л. Авксентьев, М. Алефіренко, Г. Богданович, А. Вежбицька, І. Гнатюк, І. Голубовська, Л. Дядечко, В. Жайворонок, В. Іваненко, В. Мокієнко, Ю. Прадід, О. Селіванова, В. Телія, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.

Мета цієї наукової розвідки – показати особливості мовної свідомості, ментальності галичан і поляків на прикладі аналізу семантики і прагматики фразеологізму *od morza do morza* (*від моря до моря*), який носії галицької і польської лінгвокультур сприймають по-різному, що мотивовано історичними, психологічними й політичними чинниками.

Виклад основного матеріалу. Фразеологізм *від моря до моря*, запозичений у галицьку лінгвокультуру з лінгвокультури польської (*od morza do morza*), розширив семантику і прагматику свого первинного біблійного значення. Знаходимо його у Псалмі 71 Біблії, порівн.: *...I rapować będzie od morza do morza, / Od Rzeki aż po krańce ziemi* (польська версія) [20]. *Боже, Свої суди цареві подай, / а Свою справедливість для сина царевого, / хай він правдою судить народу Твого, а вбогих Твоїх справедливістю! / Нехай гори приносять народові мир, а пагірки правду. / Він судитиме вбогих народу, помагатиме бідним, і тиснути буде гнобителя! / Будуть боятися Тебе, поки сонця, і поки місяця, з роду до роду! / Він зійде, як дощ на покiс, немов краплі, що зрощують землю! / Праведний буде цвісти в його дні, а спокій великий аж поки світитиме місяць, / I він запанує від моря до моря, і від Ріки аж до кінців землі!* (переклад І. Огієнка) [1].

Отже, в тексті Біблії ця паремія означає «масштабність поширення християнської віри та християнських традицій», тобто маємо справу з біблійним фразеологізмом із позитивною його аксіологічною маркованістю, спроектованою на мовну свідомість усіх християн.

Однак у мовній свідомості поляків і галичан цей фразеологізм трансформувався, актуалізувавши смисли, пов'язані з політикою колишньої Речі Посполитої. Первинна позитивна оцінка набула в певному політичному дискурсі, тобто в мовленні, що відповідно зафіксувалося й у мовній свідомості галичан, негативно-го аксіологічного смислу, втративши зв'язок із біблеїзмом. У мовній свідомості поляків позитивна прагматика зазначеного фразеологізму спроектувалася на інший об'єкт – політику Польщі. Отже, фразеологізм став багатозначним. Його значення актуалізується відповідними діагностичними контекстами.

Зауважмо, що в той історичний час, коли територія Польщі, справді, мала протяжність від Балтійського до Чорного морів, носії польської мови вживали цей вираз у прямому значенні, пишаючись величчю і міццю своєї держави. Звичайно, такий вираз у свідомості поляків мав позитивну оцінку. Однак у свідомості галичан він зафіксувався з оцінкою негативною, оскільки йшлося про поневолення українського галицького народу. Коли ж велич Польщі послабилася, а її територія зменшилася і насправді перестала обіймати площу *від моря до моря*, то наведений

вираз метафоризувався, отримавши статус «політичної метафори», оскільки семантика й прагматика наведеного словесного штампа, мовленнєвого стереотипу актуалізується по-різному у відповідних політичних дискурсах.

Нагадаємо, що під політичною метафорою слід розуміти «метафору, що є мовним засобом впливу з метою формування в реципієнта (найчастіше суспільства загалом) позитивної або негативної думки про те чи те політичне явище (власне політику, партію, програму, захід та ін.)» [15; 5–6]. Метафоризація, як відомо, є основою творення фразеологізмів, відіграє велику роль у процесі надання оцінки фактам чи подіям, що описуються, формує позитивне або негативне ставлення до дійсності.

Якщо простежити історичні події як польського, так і українського народів, то побачимо, що ця фразеологічна одиниця має величезний вплив на розуміння ментальних характеристик етносу, формування ознак національного самовизначення та національної ідентичності.

Розглядуваний фразеологізм і сьогодні поширений у мовленні поляків: він набув статусу патріотичного гасла. Його актуалізацію простежуємо і в мовленні сучасних галичан, проте з протилежним (негативним) аксіологічним смислом. У мовленні представників сучасної польської лінгвокультури фразеологізм *od morza do morza* (*від моря до моря*) функціонує в значенні «панувати, поширювати польське панування на великому просторі», а в лінгвокультурі галичан, навпаки, – «гноблення, унаслідок поширення польського панування на просторі України».

Про специфіку стосунків між поляками і українцями неодноразово писали науковці, зокрема В. Сімович зауважував, що «політична зрілість нашого народу в Галичині була дуже мізерна. Розуміння народних потреб дуже невибагливе. Світогляд неширокий, думки заскоружлі. Національна свідомість мірялася більшим або меншим прив'язанням до уніатської церкви, до чистоти її обрядів. Український патріотизм виявлявся любов'ю, і то часто на словах, до блискучої минулості Галича з князями та боярами та **якоюсь неясною ненавистю до Польщі...** (жирний шрифт авторський. – Т. К., О. П.)» [11]. Сучасні вчені також пишуть про особливості українсько-польських відносин, зокрема Л. Зашкільняк наголошує на тому, що оперування тією чи тією версією бачення минулого слугувало потужним стимулом як для захисту національно-державних прав та інтересів, так і підставою для реанімації історичних стереотипів, сформованих в інший час і в інших суспільних умовах. І це стосується українсько-польських відносин у два останні століття. «Політика польських урядів щодо українців постійно „зашпортувалася» на справі „історичного права» Польщі на землі з переважанням українського населення. Серед поляків зміцнювався стереотип «польськості» цих земель і образ українця як «бунтівника» і «різуна», не здатного до конструктивної співпраці» (див. [5]). Натомість Ю. Сілецький зазначає, що дослідження етнічних стереотипів є одним із найважливіших чинників до розуміння характеру українсько-польських відносин, оскільки саме вони відіграють роль вирішального фактора у формуванні взаємного образу українського та польського народів [12]. Серед негативних рис стереотипу поляків існували й позитивні, якими українці їх наділяли. Це такі, як принциповість і непоступливість в питаннях, які зачіпали їх гідність чи інтереси. Специфікою даних стереотипів є те, що вони були сформовані під впливом соціального фактора. Це зумовило їх чітку соціальну спрямованість та формування у свідомості українців синонімічної пари понять: «поляк» = «пан». Ю. Сілецький стверджує, що українсько-польські етнічні стереотипи формувалися великою мірою під впливом різкої конфронтації двох етносів на ґрунті соціальної нерівності (див. [12]).

Провівши соціолінгвістичне опитування реципієнтів у Львові (місто, де панувала Польща у відповідний історичний час) і Познані (Польща), доходимо висновку, що фразеологізм *od morza do morza* (від моря до моря) міститься в мовній свідомості галичан старшого покоління з ореолом відповідної прагматики – іронічного його сприйняття, негативної психологічної оцінки, несхвалення польської загарбницької політики, а в мовній свідомості молодого покоління цей фразеологізм не актуалізований. Однак у польській лінгвокультурі семантика і відповідна прагматика (позитивна психологічна оцінка, схвалення, гордість за міць, велич, силу своєї держави, вербалізація патріотичних почуттів) цього фразеологізму актуалізована у свідомості як старшого покоління, так і молодого. На запитання про статус фразеологізму *od morza do morza* слухач магістратури російсько-українського відділення Познанського університету імені Адама Міцкевича (21 рік) відповів, що цей вираз не є фразеологізмом, бо тут має місце пряме значення вживання слів. Але, поміркувавши, він зауважив, що цей вираз набув все-таки переносного значення і має позитивну конотацію, оскільки символізує велич Польщі, що викликає у поляків почуття гордості за державу, ностальгію за тим історичним періодом, коли вона була наймогутнішою. Інший реципієнт цього ж віку зауважив, що пам'ятає, як його бабуся читала вірш «Присяга» (*Przysięga*) Марії Конопницької, написаний на початку ХХ ст., в якому функціонує розглядуваний вираз.

Ужитий у контексті польської лінгвокультури вираз *od morza do morza* доводить свій статус фразеологізму з виокремленою вище семантикою і прагматикою, з репрезентацією історичного дискурсу для розуміння власне семантичної і прагматичної мотивації змісту розглядуваного фразеологізму, порівн.: *Na krakowskim Rynku / wszystkie dzwony biją. / Cisną się mieszczany z / wyciągniętą szyją. / Na krakowskim Rynku, tam / ludu gromada, / Tadeusz Kościuszko dziś / przysięgę składa. / Zagrzmiały okrzyki jak / tysięczne działa! / Swego bohatera wita Polska / cała! / Wyszedł pan Kościuszko, / w krakowskiej sukmanie, / Odkrył jasne czoło na to / powitanie. / Odkrył jasne czoło, klęknął na / kolana: / – Ślubuję Ci życie, Ojczyzno / kochana! / Ślubuję Ci życie, ślubuję Ci / duszę, / Za Bożą pomocą wolność / wrócić muszę! / Nie stoję tu w srebrze, nie / stoję tu w złocie, / Lecz w pogardzie śmierci, w / staropolskiej cnocie! / A mówił te słowa w tak / ogromnej ciszy, / Zdało się, że Pan Bóg tę / przysięgę słyszy! / Zapłakał, zaszlochał naród / dookoła, / Wstał Kościuszko, wstrząsnął / krakuskę u czoła. / Zabłysła mu w rękę szabla / poświęcona / – Niech żyje! – zawołał / – Litwa i Korona! / I wzniósł ją oburącz w to / jasne zaranie / – Ogłaszam przed Niebem / Narodu powstanie! / A głosy buchnęły wśród Rynku / i grodu: / – Niech żyje Kościuszko, / Naczelnik Narodu! / Ej, byłaż to chwila / i święta i Boża. / Cała Polska drgnęła, / **od morza do morza!** [19].*

Отже, з огляду на історію українського та польського народів ця фразеологічна одиниця має особливості психолого-аксіологічного сприйняття. Поляки сприймають її з позитивною маркованістю, оскільки вони завжди були зацікавлені в розширенні своєї території від Балтійського моря до Чорного, а галичани сприймали поляків як народ, який хоче панувати над їх територіальним простором, що становить загрозу, небезпеку. Наведений вислів може отримати статус *ключової паремії* епохи ХІХ–ХХ ст. в проекції на українську галицьку і польську лінгвокультури (див. [6]).

Процес дотику різних лінгвокультур послідовно відображається в лексико-фразеологічних запозиченнях. До уваги береться усталене в мовознавстві співвідношення «мова і суспільство». Суспільство при цьому може бути репрезентоване і як цілісна етнічна сукупність, і як окрема соціально-етнічна група в цій сукупності. Обслуговуючи суспільство як засіб спілкування, мова, як відомо,

підлягає змінам, накопичуючи свої ресурси для адекватного вираження відповідних смислів стосовно того, що відбувається в суспільстві. Соціальні події активно впливають на мовленнєву практику, розкриваючи мовні можливості, виходячи на поверхню. Під впливом зовнішніх соціальних чинників простежуємо поступ внутрішніх ресурсів, напрацьованих внутрішньо системними зв'язками, що під впливом відповідних причин, насамперед соціально-політичних, актуалізуються. У нашому випадку простежуємо семантико-прагматичні перетворення фразеологізму, що зумовлює розширення його семантики, виникнення полісемії і внутрішньофразеологічної енантеосемії.

Однак фразеологізм *від моря до моря / od morza do morza* не зафіксований сьогодні в жодному з фразеологічних словників польської й української мов, які переглянули автори цього дослідження. Йдеться насамперед про словник «Галицько-руські народні приповідки», укладений І. Франком [4], де відтворювалися зазвичай усі фразеологічні одиниці, що функціонували в мовленні галичан, зокрема і запозичені з польської мови. Не ввійшов він і до більшості польських, російських та українських фразеологічних словників, зокрема у *Фразеологічний словник української мови* В. Д. Ужченка [13], *Фразеологічний словник української мови* за ред. В. М. Білоноженко [16], *Російсько-український словник сталих виразів* за ред. М. Ф. Наконечного [3], *Російсько-український фразеологічний словник* В. Підмогильного [10], *Універсальний словник польської мови (Uniwersalny słownik języka polskiego PWN)* [23], *Фразеологічний словник польської мови (Słownik frazeologiczny języka polskiego)* С. Скорупки (S. Skorupki) [22], *Фразеологічний словник «PWN» (Słownik frazeologiczny PWN)* А. Клоцінської (A. Kłosińskiej) [18], *Новий шкільний фразеологічний словник (Nowy szkolny słownik frazeologiczny)* П. Мюлднера-Нецковського (P. Müldner-Nieckowskiego) [21], *Фразеологічний словник російської мови (Фразеологический словарь русского языка)* І. Ф. Федосова [14]. Не подає його також авторитетний польський фразеолог Самуел Адальберг у збірці паремій «Книга прислів'їв і приказок» (*Księga przysłów przypowieści i wyrażen przysłowiowych*) (1889–1894) [17].

Можливо, це не випадковість, а відлуння проблеми тлумачення цього *дразливого для розуміння відносин України і Польщі* політичного фразеологізму, що може ілюструвати явище оцінної енантеосемії (внутрішньої антонімії, яка базується на тому, що містить протилежні оцінні смисли, актуалізовані у відповідних діагностичних контекстах (див. про це: [8]), адже у свідомості поляків цей фразеологізм сприймається позитивно, а в мовній свідомості галичан він до цього часу викликає негативну оцінку, у чому переконуємося в процесі спілкування з мешканцями Галичини.

Наголосимо, що до цього часу, на жаль, не існує українсько-польського чи польсько-українського фразеологічного словника. Перший і єдиний на сьогодні українсько-польський фразеологічний тлумачний словничок навчального типу міститься в посібнику, підготованому за науковою редакцією Т. Космеди авторським колективом у складі Т. Космеди, Т. Осіпової, М. Четирби, Л. Малецького, О. Ерделі 2011 р. в Познанському університеті імені Адама Міцкевича [7]. Проте проблема укладання тлумачного українсько-польського і польсько-українського фразеологічного словника потребує актуалізації зусиль сучасних науковців для ліквідації наявної лексикографічної прогалини.

Висновок. Отже, у польській мові семантика фразеологізму *od morza do morza* має значення «великий простір як міць Польської держави, символ її величі і сили» з яскраво вираженою позитивною оцінкою, а в українській мові (галицька субкультура) *від моря до моря* – це «великий простір як мрія поляків щодо панування над українськими землями» з яскраво вираженою негативною конотацією.

Перспектива дослідження. Уважаємо, що фразеологічний фонд як польської, так і української мов містить розглядуваний фразеологізм, а отже, він повинен увійти з відповідним тлумаченням і коментарями щодо його особливої прагматики дискурсивних уживань, психології сприйняття в різних лінгвокультурах у фразеологічний склад відповідних лексикографічних джерел, що видаватимуться як в Україні, так і в Польщі.

Бібліографічні посилання

1. **Біблія.** Псалом 71 [Електронний ресурс] / пер. І. Огієнка. – Режим доступу : <http://bibleonline.ru/bible/ukr/19/71/>. – Загол. з екрана.
2. **Будняк Д.** Система етнокультури та національна свідомість українців / Д. Будняк. // *Ucrainica II*. – Olomouc, 2006. – С. 471–476.
3. **Вирган І. О.** Російсько-український словник сталих виразів / І. О. Вирган, М. І. Пилинська; за ред. М. Ф. Наконечного. – Х. : Прапор, 2000. – 864 с.
4. **Галицько-руські приповідки** : у 3 т. / збір., упоряд. і пояснив Іван Франко. – 2-е вид. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – Т. 2 – 818 с.
5. **Зашкільняк Л. О.** Українсько-польські стосунки ХХ ст. у суспільній свідомості українців і поляків / Л. О. Зашкільняк // *Вісн. Львів. ун-ту. : Сер. соціол.* – 2008. – Вип. 2. – С. 127–137.
6. **Космеда Т. А.** Історико-політичний дискурс: особливості репрезентації ключових слів ХХ сторіччя / Т. А. Космеда // *Наук. зап. Луган. нац. ун-ту : зб. наук. пр. [Пред'явлення світу в гуманітарних дискурсах]*. – Луганськ, 2009. – Ч. 1 : Філологічні науки. – С. 45–56.
7. **Космеда Т.** Українська фразеологія: теорія, вправи, тести, словник (для студентів української філології) / Т. Космеда [та ін.]; за наук. ред. Т. Космеди. – Познань : Вид-во Ун-ту ім. Адама Міцкевича в Познані, 2011. – 204 с.
8. **Космеда Т. А.** Функционально-семасиологическое исследование имен предметно-признаковой семантики / Т. А. Космеда // *Очерки по функциональной лексикологии* / Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. – Л., 1997. – С. 209–351.
9. **Пазяк М. М.** Нові видання в пареміології. Народна творчість та етнографія / М. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 68–71.
10. **Підмогильний В.** Російсько-український фразеологічний словник / В. Підмогильний, Є. Плужник. – К.: УКСП «Кобза», 1993. – 248 с.
11. **Сімович В.** Іван Франко : Його життя та діяльність / В. Сімович. – Л. : Укр. вид-во, 1941. – 112 с.
12. **Сілецький Ю.** Стереотип поляка в традиційному світогляді українців / Ю. Сілецький // *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету: зб. наук. пр.* – 2008. – Вип. 9. – С. 95–110.
13. **Ужченко В. Д.** Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
14. **Федосов І. В.** Фразеологический словарь русского языка / И. В. Федосов, А. Н. Лапицкий. – М. : Юнвес, 2003. – 608 с.
15. **Чалюк О. М.** Метафора у сфері сучасної української політичної комунікації : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / О. М. Чалюк. – К., 2005. – 20 с.
16. **Фразеологічний словник української мови** [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.
17. **Adalberg S.** Księga przysłów przypowieści i wyrażen przysłowiowych / S. Adalberg. – Warszawa : Druk Emila Skiwińskiego, 1889–1894. – 805 s.
18. **Kłosińska A.** Słownik frazeologiczny PWN / A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz. – Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2008. – 651 s.
19. **Копорницька М.** Przysięga [Електронний ресурс] / М. Копорницька. – Режим доступу : <http://svoja.org/rozhovornik.html?entry=804>. – Загол. з екрана.

20. **Księga Psalmów**. Psalm 72 (71) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nonpossumus.pl/ps/Ps/72.php>. – Загол. з екрана.
21. **Müldner-Nieckowski P.** Nowy szkolny słownik frazeologiczny / P. Müldner-Nieckowski, Ł. Müldner-Nieckowski. – Warszawa : Świat książki, 2004. – 928 s.
22. **Skorupka S.** Sownik frazeologiczny języka polskiego. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1967. – 1693 s.
23. **Uniwersalny słownik języka polskiego**. Wersja 1.0. Copyright (C). –Wydawnictwo naukowe PWN SA, 2004.

Надійшла до редколегії 23.04.13